

Diac. Florin Toader TOMOIOAGĂ

**TAINA CHENOZEI
ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ
A SECOLULUI AL XX-LEA**

Carte tipărită cu binecuvântarea
Înaltpreasfințitului
TEOFAN
Mitropolitul Moldovei și Bucovinei

DOXOLOGIA
Iași, 2015

Cartea *Taina chenozei în teologia ortodoxă a secolului al XX-lea* reprezintă versiunea în limba română a tezei mele de doctorat cu același titlu, susținută în iunie 2011 la Facultatea de Teologie Ortodoxă a Universității Aristotel din Salonic, Grecia. Teza a fost redactată sub îndrumarea prof. univ. dr. Hrisostom A. Stamoulis.

Colecția *Episteme* apare sub îngrijirea Facultății de Teologie Ortodoxă „Dumitru Stăniloae” din Iași.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

TOMOIOAGĂ, FLORIN TOADER

Taina Chenozei în teologia ortodoxă a secolului al XX-lea /
diac. Florin Toader Tomoioagă. - Iași : Doxologia, 2015

ISBN 978-606-666-352-6

281.95

© DOXOLOGIA, 2015

ISBN: 978-606-666-352-6

Cuprins

Prefață	9
Introducere	13
I. CHENOZA LA PĂRINȚII BISERICII	23
1. Părinții Bisericii și Scriptura	23
2. Chenoza în cadrul iconomiei divine	24
3. Chenoza ca trăsătură fundamentală a trăirii ortodoxe	25
4. „Definiția” chenozei	26
5. Relația chenozei cu slava divină	28
6. Smerenia Logosului: inaccesibilul care devine accesibil	35
7. Expresia „chip de rob” și descoperirea chenozei	37
8. Libertatea Logosului în chenză	40
9. Divinitatea și umanitatea lui Hristos în chenză	42
10. Chenoza și recapitularea tuturor în Hristos	49
11. Finalitatea soteriologică a chenozei	51
12. Relația chenozei cu Înălțarea	52
II. ASPECTELE CHENOZEI ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ	
A SECOLULUI AL XX-LEA	57
1. Chenoza ca hotărâre veșnică a Logosului pentru Întrupare și Jertfă ..	57
2. Chenoza ca intrare a lui Dumnezeu în relație cu lumea creată	59
3. Chenoza ca atribut al Pantocratorului Atotputernic	64
4. Chenoza ca pogorâre a Cuvântului divin la om	70
5. Chenoza lui Dumnezeu și îndumnezeirea omului	79
6. Chenoza ca protecție a omului la nivel ontologic și pedagogic	84
7. Chenoza ca dialog	90
8. Chenoza ca asumare a chipului de rob	95
9. Chenoza ca diaconie-slujire	105
III. CHENOZA MORȚII PE CRUCE CA SLAVĂ ȘI PUTERE DIVINĂ	113
1. Chenoza și Întruparea	113
2. Moartea și limitele rațiunii omenești	115
3. Posibilitatea morții lui Hristos	116
4. Crucea rușinii și a slavei	117
5. Libertatea Domnului față de moarte	122
6. Colaborarea firii umane și a celei divine în Hristos	127

7. Impasibilitatea divină în contextul Pătimirii lui Hristos	128
8. Schimbarea la Față și Pătimirea	130
9. Participarea Treimii la chenoză	132
10. „Părăsirea” lui Hristos de către Tatăl	134
11. Moartea, Învierea și Împărăția lui Dumnezeu	139
12. Chenoza și coborârea lui Hristos la iad	140
13. Chenoza de după chenoză	142
IV. PROBLEMATICA HRISTOLOGICĂ A CHENOZEI	147
1. Problema impasibilității și neschimbabilității divine în contextul chenozei lui Hristos	147
a. Problema menținerii impasibilității și imutabilității Logosului în chenoza Întrupării	147
b. Problema impasibilității divine și a neschimbabilității în chenoza Pătimirilor lui Hristos	152
2. Critica teoriilor chenotice de către teologia ortodoxă a secolului al XX-lea	162
a. Teoriile despre chenoză în secolele al XVI-lea și al XVII-lea	163
b. Teoriile despre chenoză în secolele al XIX-lea și al XX-lea	168
3. Chenoza și sofologia la Serghei Bulgakov	180
a. Chenoza în contextul spiritualității rusești	180
b. Sursele de inspirație ale lui Bulgakov	184
c. Sofologia și hristologia lui Bulgakov	185
d. Abordarea ortodoxă a sofologiei	190
e. Chenoza în contextul sofologiei	193
f. Chenoza ca abandonare a slavei divine	196
g. Chenoza și Treimea	197
h. Conștiința lui Dumnezeu-Omul	198
i. Iisus în Grădina Ghetsimani și cele două voințe ale Sale	200
j. Moartea lui Hristos și demnitatea Sa arhierescă	202
k. Viitorul sofologiei și gândirea neo-patristică	203
Concluzii	205
Bibliografie	211
I. Izvoare	211
1. Sfânta Scriptură	211
2. Lucrări patristice	211
3. Texte liturgice	213
II. Auxiliare	214
1. Cărți	214
2. Studii și articole	224
3. Dicționare	227

Prefață

Se obișnuiește frecvent, în cadrul teologiei ortodoxe, ca descrierea marilor Sinoade ecumenice și teologice, dar și a textelor Părinților Bisericii să se realizeze prin referințe scolastice la elemente istorice și terminologii care sunt inapte să coreleze rezultatele cercetării cu rodul prețios al vieții bisericești. Suntem incapabili, astfel, în acest mod, să depășim istoria dogmei, care, în calitate de premisă fundamentală a cercetării științifice, s-ar cuveni să ne conducă la „transferul” utilizării instrumentelor lingvistice pe care Biserica le pune în mișcare astfel încât să își exprime credința sa, adică experiența Trupului comunității bisericești aflate în pelerinaj spre eshaton.

Cercetarea părintelui Florin – teza sa de doctorat pe care o aveți în mâini – se mișcă într-o altă direcție. Datorită originalității temei sale, vine, mai întâi, să acopere un gol în literatura teologică ortodoxă contemporană, iar în continuare să evidențieze într-un mod istorico-dogmatic și, în același timp, sistematic *de ce*-ul parcursului Bisericii, așa cum acesta se concentrează în „taina chenozei”, care este cealaltă jumătate a *culturii Întrupării*, întregită de întâlnirea sa cu cealaltă mare taină, cea a asumării.

Metodologia părintelui Florin Tomoioga este extrem de interesantă, deoarece, după un excurs patristic, pornește de la teologia ortodoxă contemporană, care constituie, de altfel, miezul cercetării sale (G. Florovsky, Vladimir Lossky, Dumitru Stăniloae, A. Schmemmann, Iustin Popovici, Sofronie Saharov ș.a.) și revine cu pași fermi la Părinții Bisericii (Atanasie al Alexandriei, Grigorie de Nazianz, Vasile cel Mare, Grigorie de Nyssa, Ilarie de Poitiers, Ioan Gură de Aur, Chiril al Alexandriei, Maxim Mărturisitorul, Ioan Damaschinul, Nicolae Cabasila și Grigorie Palama), care constituie criteriul încercărilor hermeneutice mai recente. Aș spune, cu alte cuvinte, că examinează, în acest mod, receptarea teologiei patristice de către gândirea teologică modernă. La mijlocul acestui studiu sunt examinate teoriile chenotice din secolele al XVI-lea, al XVII-lea, al XIX-lea

și al XX-lea, iar în subcapitolul al treilea al ultimului capitol, cu titlul „Chenoza și sofologia la Serghei Bulgakov”, sunt examinate într-o manieră extrem de critică, teme precum chenoza în contextul spiritualității rusești, sursele de inspirație, sofologia și hristologia lui Bulgakov, abordarea ortodoxă a sofologiei, chenoza în contextul sofologiei, chenoza ca abandonare a slavei divine, chenoza și taina Sfintei Treimi, conștiința de Sine a lui Dumnezeu-Omul, Iisus în Grădina Ghetsimani și cele două voințe ale Sale, moartea lui Hristos și demnitatea Sa arhierescă, și, în final, viitorul sofologiei și gândirea neo-patristică.

Înțelegerea dinamică a chenozei de către autor demonstrează legătura deplină a acesteia cu prima și marea taină a Bisericii, cu taina lui Hristos, de unde își primesc toate tainele existența lor, precum și corelarea dintre examinarea liturgică a chenozei cu semnificația soteriologică a morții smerite a lui Hristos. Și aceasta deoarece chenoza descoperă un Dumnezeu care nu se potrivește deloc cu așteptările omenești. Este un Dumnezeu pentru care dovedirea slavei Sale este acceptarea și, în același timp, schimbarea lipsei de slavă a Pătimirilor și a Crucii într-o nouă slavă, superioară și mai autentică decât orice substitut convențional al ei. Astfel, „apogeul chenozei coincide cu cea mai indiscutabilă victorie împotriva morții”, care, în antiteză cu adevărurile cunoscute și alienate, este înțeleasă ca adâncă pogorâre a lui Hristos la iad. Aceea este realitatea care permite teologiei ortodoxe să vorbească despre o „chenoză de după chenză” și să arate „adevărul lucrurilor” ca fiind singurul adevăr referitor la ieșirea omului din stricăciune și moarte.

În cadrele unei asemenea înțelegeri, părintele Florin are curajul să evidențieze curente de adâncime ale unui dialog cu Occidentul și influența lor „provocatoare” asupra creării și dezvoltării teologiei ortodoxe moderne în ceea ce privește taina chenozei. Este o realitate care oferă alte dimensiuni dialogului dintre cultura contemporană și rodul prețios al unei teologii vii și dinamice. În centrul unei asemenea încercări este așezat Dumnezeu „neputincios”, ca premisă a deschiderii sau, cu alte cuvinte, a manifestării libertății umane. Iubirea se află în relație funcțională cu Întruparea, cu Înomenirea. Acest eveniment permite inaugurarea unui dialog între

om și Dumnezeuul întrupat, în cadrul smereniei, ceea ce sugerează și introduce chenoza (golirea) și asumarea (preluarea). Acest fapt Îl revelează pe Hristos drept Cuvânt al lui Dumnezeu adresat oamenilor și Cuvânt al oamenilor adresat lui Dumnezeu.

În cele din urmă, trebuie să subliniez că, în studiul părintelui Florin, mai întâlnim și alte două calități care, în multe cazuri lipsesc din bibliografia teologică mai recentă: îndrăzneala cu care autorul discută pozițiile lucrărilor care compun bibliografia cărții sale și spiritul științific cu care își exprimă aprecierile critice și comentariile sale, fără a se ascunde după echidistanțe și false politețuri.

Părintelui Florin îi doresc, din toată inima, un bun parcurs, în continuare, spre folosul Bisericii și al Teologiei, precum și împlinirea tuturor dorințelor.

Hrisostom A. Stamoulis,
Profesor și Director al Departamentului de Teologie,
Universitatea Aristotel din Salonic,
Salonic, 20 dec. 2013.

Introducere

Prezenta lucrare, *Taina chenozei în teologia ortodoxă a secolului al XX-lea*, constituie rezultatul interesului autorului față de domeniul hristologiei. Învățătura despre persoana lui Dumnezeu-Omul este temelia solidă pe care se fundamentează întreaga viață a Bisericii cu toate manifestările ei liturgice, pastorale și instituționale. Pe aceasta se construiește întreaga gândire și lucrare bisericească. Fie că ne referim la Sfintele Taine, fie la modul în care își înțelege misiunea în societate, fie la isihasm sau, mai general, la monahism, Biserica încearcă să aplice pretutindeni etosul său hristologic. Fără Hristos și fără învățătura privitoare la El, Biserica își pierde identitatea sa. Întruparea „apare ca marea taină a Bisericii, de unde își primesc toate tainele existența lor”¹.

Hristos constituie recapitularea întregii Revelații dumnezeiești. Înțelegerea dreaptă a învățăturii și a persoanei Sale este garanția înțelegerii corecte a vieții creștine și a misiunii Bisericii. Acesta este punctul de pornire al tuturor aspectelor vieții bisericești și, din acest motiv, consider că studiul hristologiei trebuie să rămână o preocupare fundamentală pentru fiecare generație de teologi ortodocși. Doar permanenta aducere-aminte a iconomiei lui Hristos, corelată cu anamneza liturgică a persoanei și lucrării Sale, poate să protejeze conștiința Bisericii de elementele care o pot întina pe parcursul devenirii sale istorice. La modul general, Iisus Hristos este cheia înțelegerii de sine a omului și a istoriei umanității².

De ce am ales însă tema chenozei? Această temă oferă multe posibilități de cercetare. Întâi de toate, se află în conexiune cu

¹ Hrisostom A. Stamoulis, *Έρωσ και θάνατος. Δοκιμή για έναν πολιτισμό της σάρκωσης*, Editura Akritas, Atena, 2009, p. 341.

² Arhid. prof. dr. Ioan I. Ică jr., „Părintele Dumitru Stăniloae – «clasic» al teologiei secolului XX și misiunea teologiei în Biserică și în societate”, *Studii teologice*, nr. 1/2005, p. 173.

întreaga operă iconomică a lui Hristos; este, desigur, o temă restrânsă, care permite, totuși, o analiză detaliată și, în același, timp aflată în legătură cu cele mai importante aspecte ale hristologiei. În al doilea rând, se referă la una din cele mai sensibile teme teologice, care nu a fost abordată metodic până astăzi de către cercetarea ortodoxă; lucrarea prezentă, vine, deci, să acopere un spațiu gol. În al treilea rând, analizează un aspect al persoanei lui Hristos care ne emoționează și ne îndeamnă să Îl iubim și mai mult pe Dumnezeu, care, prin viața smerită a lui Hristos, ne-a arătat iubirea Sa nețărmurită față de noi; fiecare dintre noi păstrează, în adâncul sufletului său, din vârsta copilăriei, icoana sărbătorii de Crăciun a Pruncului-Dumnezeu, precum și imaginea pascală a răstignirii Domnului Slavei. În ultimă analiză, această cercetare este un comentariu extins al acestor două icoane și, în special, al icoanei *Adânca umilință* (*Akra tapeinosis*) care, deși mai puțin familiară spațiului românesc, este zugrăvită, de obicei, în bisericile grecești și slave în absida Proscomidiarului sau ca icoană portativă care însoțește slujbele din Săptămâna Patimilor.

Tema chenozei se află în relație cu Întruparea, cu viața smerită a Mântuitorului, cu Pătimirile, Răstignirea precum și cu Moartea lui Hristos. Am încercat însă să nu realizăm o analiză extinsă și detaliată a temelor dogmatice de mai sus, deoarece fiecare dintre ele poate constitui obiectul unei teze de doctorat separate. Însă a fost utilă încadrarea acestei teme într-un cadru mai general, astfel încât să putem stabili cadrele hristologice ale temei noastre. Așadar, axul central în jurul căruia se învâрте cercetarea noastră rămâne chenoza.

O altă întrebare care decurge de aici este următoarea: de ce vorbim de „taina chenozei” și nu, în mod simplu, de „chenoză”? În învățătura Bisericii noastre, nu cunoașterea luminează taina, ci, dimpotrivă, taina luminează cunoașterea³. Curiozitatea insolentă care încearcă să cerceteze tainele lui Dumnezeu conduce la eșec, după cum notează Sfântul Grigorie de Nazianz⁴. În analizarea temei chenozei trebuie permanent să avem în vedere că este vorba de

³ Paul Evdokimov, *Femeia și mântuirea lumii*, trad. Gabriela Moldoveanu, Editura Christiana, București, 1995, p. 9.

⁴ Λόγος XXXI, 8, PG 36, 141 B. Vezi și Paul Evdokimov, *Femeia și mântuirea lumii*, p. 9.